

**Magyarország láthatatlan turizmusa:
a nem konvencionális turisztikai mobilitás társadalmi, gazdasági
és környezeti vonatkozásainak vizsgálata**

**OTKA (K)
kutatási terv
2011-2015**

Vezető kutató:
Michalkó Gábor
(MTA Földrajztudományi Kutatóintézet)

Senior kutatók:
Rátz Tamara
(Kodolányi János Főiskola)
és
Tóth Géza
(Központi Statisztikai Hivatal)

**MTA
Földrajztudományi Kutatóintézet**

**Budapest
2011**

Problémafelvetés

A turizmus napjainkban a társadalom szabadidő-eltöltésének egyik meghatározó szegmensévé, a munka világának megkerülhetetlen velejárójává vált. Az utazással összefüggő igények kielégítésére hivatott turizmusipar mára szinte minden ország gazdaságában jelen van, egyes esetekben a GDP-hez való hozzájárulás első számú letéteményese. Az UNWTO 2010-ben 935 millió nemzetközi turistaérkezést regisztrált, a turizmusból származó bevételek világviszonylatban megközelítették a 900 milliárd amerikai dollárt. A turizmus elmúlt fél évszázados dinamikus fejlődése számos, a konvencionális értelmezésén (legalább egy éjszakás tartózkodással együtt járó utazás) túlmutató mobilitási jelenséget is produkált, illetve azokkal szoros kapcsolatba került. A regisztrált szálláshelyeken és/vagy a határállomásokon történő rendszeres adatgyűjtésnek köszönhetően ismerjük a nemzetközi és a belföldi turizmus alapvető sajátosságait. Ugyanakkor rendkívül kevés információval rendelkezünk a nem konvencionális utazási tevékenységek volumenéről, összetételéről, irányáról, időtartamáról és az általuk gerjesztett társadalmi, gazdasági, környezeti hatásmechanizmusokról.

Láthatatlan turizmus alatt azokat a 24 óránál rövidebb időtartamú utazással összefüggő tevékenységeket értjük, amelyek formális létezése ismert, de a benne résztvevők:

- turisztikai magatartása feltáratlan és/vagy
- utazási tevékenységével kapcsolatban nincsenek rendszeres, összehasonlításra alkalmas adatgyűjtések.

Fontos hangsúlyozni, hogy a láthatatlan turizmus nem az illegális (engedély nélkül végzett utazásszervezési tevékenység, szállásadás, vendéglátás stb.) vagy az informális (hivatalos nyugtát, számlát nem adó, az adózást elkerülő vállalkozás) turizmus része (azokkal legfeljebb határterületet képez), ez esetben az érintettek szabályt követő módon vesznek részt a nem konvencionális utazási tevékenységekben. A láthatatlan turizmusnak nemzetközi és belföldi dimenziója egyaránt létezik, alapvetően:

- a nemzetközi átutazó forgalmat,
- a határ menti kiránduló forgalmat és
- az egy napnál rövidebb belföldi utazásokat

foglalja magában.

Magyarország sajátos helyet foglal el a világ láthatatlan turizmusában, amely pozícióját az Európai Unióhoz való 2004. évi és a Schengeni rendszerhez való 2008. évi csatlakozása tovább erősítette. Az alig 10 milliós népességszámú országba évről évre mintegy 40 millió külföldi látogat, amelynek mindössze 20%-a tekinthető konvencionális értelemben vett turistának, 45%-a kiránduló, a fennmaradó 35%-a pedig átutazó. Az évi 8 millióra tehető, Magyarországon éjszakázó külföldi turisztikai magatartása többé-kevésbé ismert, de a kirándulókról és az átutazókról a nyers, tudományos elemzésre mindezidáig nem került statisztikai adatokon túlmenően nincs értékelhető információ. Különösen hiányoznak a Magyarországot érintő kiránduló és átutazó forgalom turisztikai magatartásával (pl. kiskereskedelmi – ide értve az üzemanyagot is – vásárlás, egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, vendéglátó-ipari egységek felkeresése), továbbá a rövid idejű tartózkodás jövőbeli utazási döntésre gyakorolt hatásaival összefüggő információk. Ami a belföldi láthatatlan turizmust illeti az egy napos utazások (pl. rokonlátogatások, tanulmányi utak, szent helyek felkeresése, termékbemutató utak, kulturális és sport rendezvények felkeresése) során tanúsított turisztikai magatartás és annak a konvencionális turizmushoz fűződő viszonyának vizsgálata tekinthető a hazai turizmuskutatás feltétlenül pótlendő adósságának.

Kutatási előzmények

A láthatatlan turizmus fogalomkörébe tartozó nemzetközi kutatásokat két markáns csoportba oszthatjuk. Az elsőbe a határ menti kiránduló forgalomban realizálódó utazások természetének feltárását célzó vizsgálatok állnak, amelyek elsősorban a bevásárlóturizmusra (Timothy–Butler 1995; Di Matteo – Di Matteo 1996; Dimanche 2003; Wang 2004; Lau et al. 2005; Timothy 2005; Leal et al. 2009; Dascher – Haupt 2011), az egészségturizmusra (Brand et al. 2008; Glinos et al. 2010a, 2010b) és a rokonlátogatásokra fókuszálnak (Hendel-Paterson – Swanson 2010). A második csoporthoz tartozó kutatások az egy napos belföldi turizmus sajátosságait tárják fel, köztük a legkülönbözőbb motivációk

mentén zajló utazásokat (Seaton – Palmer 1997; Turner – Reisinger 2001; Coles 2003; Athanasopoulos – Hyndman 2008; Thrane – Farstad 2011). A kutatási előzmények bemutatásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a láthatatlan turizmus elméleti kérdéseit leginkább közvetve érintő munkákat sem, amelyek a mobilitás és az utazás határmezsgyéjét érintik (Montanari 2002; Williams – Hall 2002).

Ami a téma magyarországi vonatkozásait illeti, ugyan a láthatatlan turizmussal kapcsolatos jelenségek komplex feltárására mindeztidáig nem került sor, számos tudományos vizsgálat érintette a nem konvencionális turisztikai mobilitás problematikáját. Ez alól csak az átutazásokkal összefüggő turisztikai magatartás képez kivételt, ez a téma teljes mértékben fehér foltnak tekinthető. A határ menti bevásárlóturizmus tekintetében az egynapos kirándulóforgalom néhány sajátossága feltárára került (Michalkó – Timothy 2001; Michalkó – Váradi 2004; Michalkó et al. 2005), de az európai uniós és a schengeni csatlakozás, továbbá a hatások vonatkozásában ez a témakör alaposabb megismerésre szorul. Az éjszakai tartózkodással nem párosuló belföldi utazások palettája széles, vizsgálatuk mégsem került a magyarországi turizmuskutatás fő áramlataiba. Az ünnepekhez kötődő utazási szokások ismertek (Rátz – Patterman 2004; Rátz 2006abc), de a rokonlátogatás, a vásárlás, a vallási élet, a gasztronómia, a sport és a kulturális események színterei fogyasztásának és az abból fakadó hatásoknak a kutatása még gyermekcipőben jár (Kincses 2010; Sulyok 2010; Magyar Turizmus Zrt. 2008).

Kutatási célok

Alapvető célok:

- Átfogó képet adni a nem konvencionális utazási tevékenységek sajátosságairól, a benne résztvevők turisztikai magatartásáról.
- Feltárni a láthatatlan és a konvencionális értelemben vett turizmus meglévő, illetve potenciális kapcsolódási pontjait, rámutatni a nem konvencionális turisztikai mobilitásban résztvevők regisztrált vendégforgalomba való átvezetésének lehetőségeire.
- A turizmus fogalmkörének peremén elhelyezkedő utazási tevékenységek sajátosságainak megismerésével tágítani a turizmus értelmezési tartományát.

Részcélok:

- Megismerni a magyarországi átutazókat kitevő nemzetközi személy- és járműforgalom turizmusföldrajzi sajátosságait, különös tekintettel az áthaladás során bekövetkező kiskereskedelmi és vendéglátó-ipari fogyasztásra, valamint Magyarország turisztikai kínálatának észleléséből fakadó keresletösztönző mechanizmusokra.
- Feltárni a Magyarország határai mentén zajló kirándulóforgalom turizmusföldrajzi sajátosságait, különös tekintettel az etnikai alapú rokonlátogatásokra, az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére és a schengeni/nem schengeni határokon észlelhető bevásárlóturizmus különbségeire.
- Komplex értékelést adni Magyarország egynapos belföldi turizmusáról, amelyben kitüntetett helyen szerepelnek az olyan, korábban kevesebb figyelmet kapott, volumenében azonban jelentős tevékenységek, mint a rokonlátogatások, az iskolai tanulmányi utak, a szent helyek felkeresése, a termékbemutató utak, a kulturális és sport rendezvények felkeresése.

Eredetiség (alapkutatási jelleg)

A turizmuskutatás több évtizedes múltra tekint vissza Magyarországon, azonban a tudományos vizsgálatok mindaddig kevesebb figyelmet szenteltek a 24 óránál rövidebb utazások sajátosságainak feltárására. A Magyarország területén realizálódó ilyen jellegű nemzetközi és belföldi utazások tízmilliós nagyságrendű volumene megkívánja, hogy a tudomány eszköztárának felhasználásával átfogó ismereteket szerezzünk az érintettek turisztikai magatartásáról, amely megalapozza a célterületeken észlelhető társadalmi, gazdasági és környezeti hatásmechanizmusok jövőbeli feltárását. A láthatatlan turizmus fogalmának bevezetésével lehetőség nyílik arra, hogy az egymástól alapvetően

különböző mobilitási tevékenységeket (átutazás, kirándulás, belföldi egynapos utazások) egységes elméleti keretben vizsgálva tárjuk fel, így az eddigiekhez képest sokkal komplexebben rajzolódik ki Magyarország mobilitási térképe. A vizsgálati eredmények elméleti konzekvenciáinak levonásával jelentősen bővül a téma további kutatását segítő hazai és nemzetközi szakirodalom.

Módszertan

A tervezett vizsgálatokat a társadalomtudományi kutatások elfogadott módszertana (Babbie 2000) alapján fogjuk lefolytatni, amelyet korszerű matematikai-statisztikai elemzésekkel és a földrajztudományi aspektusokat erősítő, a terepkutatások során lebonyolítandó térképezéssel egészítünk ki.

A szekunder kutatások közül kiemelendő a vonatkozó szakirodalom témaspecifikus elemzése, különösen a mobilitással foglalkozó, a rekreáció és a turizmus, illetve a migráció és a turizmus határmezsgyéit tárgyaló munkák feldolgozása (EBSCO és Web of Science adatbázisok felhasználásával). Jelentős hangsúlyt kívánunk fektetni a Központi Statisztikai Hivatal külföldiek és a magyar lakosság utazási szokásaira vonatkozó felmérései alapján összeállított adatbázisok (2004–2010) többváltozós másodelemzésére. A meglévő adatbázisok közül feltétlenül hasznosítani kívánjuk a Magyar Turizmus Zrt. által az elmúlt években készített, a belföldi utazások egyes elemeire koncentrálnó felméréseket.

A primer vizsgálatok sorában kérdőívezést és interjúzást tervezünk. Tekintettel arra, hogy a külföldi átutazók és kirándulók elérése rendkívül problematikus, ezért ezeket a vizsgálatokat a Központi Statisztikai Hivatallal kialakítandó együttműködés keretében kívánjuk elvégezni (az előzetes megkeresésre pozitív választ kaptunk). A belföldi egynapos turizmus feltárását célzó kérdőíves vizsgálatokat a Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszéke hallgatóinak közreműködésével végezzük el, akik kvótás mintavétel lebonyolításával segítik majd a kutatást. A vizsgált jelenség alaposabb megértése és sokoldalú feltárása érdekében mélyinterjúzást tervezünk a láthatatlan turizmusban érintett települések polgármestereivel, vendéglátó-ipari egységeinek tulajdonosaival, a vallási helyszíneket fenntartó egyházak képviselőivel, továbbá a kulturális és sportlétesítményeinek üzemeltetőivel.

Kutatási feladatok és azok újszerűsége

1. Szakirodalom feldolgozása (az eddigi eredményeknek a láthatatlan turizmus fogalomrendszerébe történő elhelyezése).
2. A Központi Statisztikai Hivatal nem publikált adatbázisait (Számokban utazunk, 2004–2010) érintő másodelemzés elvégzése, melynek során az átutazók és a kirándulók eddig feltáratlan turisztikai magatartásának értékelésére, az ismeretlen összefüggések többváltozós statisztikai módszerekkel történő elemzésére kerül sor.
3. A Magyar Turizmus Zrt. által 2003–2010 között folytatott, a magyar lakosság belföldi utazásaira vonatkozó adatgyűjtések eredményeinek keresztábrák segítségével történő értékelésére kerül sor.
4. A Központi Statisztikai Hivatallal való együttműködés keretében a Magyarországra látogató külföldiek utazási magatartását számba vevő kérdőívet a 2012. és a 2013. évi felmérés során a láthatatlan turizmus alaposabb megismerését szolgáló kérdéseinkkel egészítjük ki, az eredményeket többváltozós statisztikai módszerekkel feldolgozzuk és értékeljük (a kiegészítő kérdéseknek köszönhetően az utazások eddig homályban maradt tényezőire és azok turisztikai vonatkozásaira is fény derül)
5. Kérdőíves felmérést végzünk a magyarországi egynapos utazásokban résztvevők turisztikai magatartásának megismerése érdekében, amely során külön-külön (elsődleges) motivációnként vizsgáljuk az egyes csoportokat. A motivációnként 300–300 főre kiterjedő kvótás mintavétel segítségével az egynapos belföldi utazások legmarkánsabb tevékenységeire kívánunk koncentrálni, így a rokonlátogatásokra, a termékbemutatós utazásokra, az iskolai kirándulásokra, a vallásos rendezvényekre, továbbá a kulturális és sporteseményekre. Az összesen 6 felmérést féléves időközönként végezzük el, minden félévben két megkérdezés lebonyolítására kerül majd sor. Az eredményeket minden egyes motiváció kapcsán egy-egy kiválasztott településen terepkutatással és

interjúkészítéssel párosuló esettanulmány elkészítésével árnyaljuk. (Azzal, hogy nem egy kérdőívbe tömörítve, hanem külön-külön motivációnként vizsgáljuk meg a belföldi egynapos utazásokat, lehetőség nyílik az egyes turisztikai tevékenységek sajátosságait jobban megismerni)

A pályázatban együttműködők szerepe

Michalkó Gábor vezető kutató, aki felel a pályázatban vállalt feladatok maradéktalan végrehajtásáért, elvégzi a munkatervben megfogalmazott lépések koordinálását, kapcsolatot tart a résztvevő kutatókkal, a segítőkkel, a külső érintettekkel. Részt vesz a szekunder és a primer kutatásokban, elemzésekben, tanulmányok elkészítésében, konferenciákon történő prezentációkban.

Rátz Tamara senior kutató, akinek elsődleges feladata a primer kutatások szervezése, előkészítése, lebonyolítása, az adatok rögzítésének koordinálása. A Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszékének vezetőjeként biztosítja, hogy a kérdőívezés során minden folyamat a kérdezőbiztosi utasításokban előírtaknak megfelelően történjen. Részt vesz a szekunder és a primer kutatásokban, elemzésekben, tanulmányok elkészítésében, konferenciákon történő prezentációkban.

Tóth Géza senior kutató, akinek elsődleges feladata a Központi Statisztikai Hivatalban és a Magyar Turizmus Zrt-ben megtalálható adatbázisok másodelemzésének koordinálása, a Központi Statisztikai Hivatallal kialakítandó együttműködés elősegítése, a matematikai-statisztikai elemzések kivitelezése. Részt vesz a szekunder és a primer kutatásokban, elemzésekben, tanulmányok elkészítésében, konferenciákon történő prezentációkban.

Irimiás Anna résztvevő (nem senior) kutató, akinek az elsődleges feladata a terepkutatás előkészítése, a mélyinterjúk lebonyolításának segítése, a projekt nemzetközi vonatkozásainak koordinálása lesz. Részt vesz a primer kutatásokban, elemzésekben, tanulmányok elkészítésében, konferenciákon történő prezentációkban.

Várható elméleti és gyakorlati jelentőség (eredmények)

A kutatás jelentős mértékben hozzájárulhat a turizmus természetének alaposabb megismeréséhez, a nemzetközi és a belföldi mobilitási folyamatok sokrétűségének és egymással meglévő szimbiózisainak komplexebb megértéséhez. Olyan, a tervezés és a döntéslőkészítés során eddig kevesebb figyelmet kapott, a turizmus határmezsgyéjén elhelyezkedő tevékenységek sajátosságai válnak ismertté, amelyek érintettjei most is szerepet játszanak a turisztikai desztinációk (különösen az alap infrastruktúra) fogyasztásában, de körütekintő fejlesztéssel (megfelelő turizmuspolitikai eszközökkel) hatékonyabban lehetne a tradicionális turisztikai folyamatokba integrálni őket. A kutatás várhatóan új dimenzióba helyezi a belföldi lakosság szabadidős magatartásának összefüggéseit, rávilágít a konvencionális turisztikai mobilitással párhuzamosan zajló láthatatlan turizmus jellemvonásaira, egyes társadalmi, gazdasági vonatkozásaira és a jövőben figyelembe veendő környezeti hatásmechanizmusokra. A kutatás érdemi eredményeket hoz a turizmus és az életminőség szimbiózisát tápláló források megismerésében, továbbá elősegíti a turizmusnak a GDP-hez való hozzájárulását célzó mérőapparátus (szatellit számla rendszer) pontosítását. Tekintettel az Európai Uniónak a közelmúltban megjelent, az egynapos belföldi utazások feltárásának szükségességét megfogalmazó direktívájára, a kutatás jelentős mértékben elősegíti a Központi Statisztikai Hivatal erre irányuló mérőapparátusának kidolgozását.

Kutatási infrastruktúra (intézményi háttér)

A kutatási programban tervezett vizsgálatok irányítását az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Társadalomföldrajzi Osztályán végezzük, ahol több mint egy évtizede folynak rendszeres és eredményes turizmusföldrajzi kutatások. Az intézetben minden technikai feltétel (pl. kutatói szoba, számítógép, nyomtató, internet, telefon) rendelkezésre áll a program sikeres megvalósítása érdekében. A primer kutatásokra a Kodolányi János Főiskola turizmus szakos hallgatóinak közreműködésével kerül majd sor. A hazai és a nemzetközi szakirodalom áttekintését az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Szakkönyvtára mellett az Országos Idegenforgalmi Szakkönyvtár és a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára segíti elő.

Irodalom

- Athanasopoulos, G. – Hyndman, R. 2008: Modelling and forecasting Australian domestic tourism. *Tourism Management*. 29. pp. 19–31.
- Brand, H. – Holleederer, A. – Wolf, U. – Brand, A. 2008: Cross-border health activities in the Euregios: Good practice for better health. *Health Policy* 86. pp. 245–254.
- Coles, T. 2003: The emergent tourism industry in eastern Germany a decade after Unification. *Tourism Management* 24. pp. 217–226.
- Dascher, K. – Haupt, A. 2011: The political economy of regional integration projects at borders where poor and rich meet: The role of cross-border shopping and community sorting. *Journal of Urban Economics* 69. pp. 148–164.
- Di Matteo, L. – Di Matteo, R. 1996: An analysis of Canadian cross-border travel. *Annals of Tourism Research*, 23. 1. pp. 103–122.
- Dimanche, F. 2003: The Louisiana Tax Free Shopping Program for International Visitors: A Case Study. *Journal of Travel Research*. 41. 3. pp. 311–314.
- Glinos, I. – Baeten, R. – Helble, M. – Maarse, H. 2010a: A typology of cross-border patient mobility. *Health & Place* 16. pp. 1145–1155.
- Glinos, I. – Baeten, R. – Maarse, H. 2010b: Purchasing health services abroad: Practices of cross-border contracting and patient mobility in six European countries. *Health Policy* 95. pp. 103–112.
- Hendel-Paterson, B, Swanson, SJ, Pediatric travelers visiting friends and relatives (VFR) abroad: Illnesses, barriers and pre-travel recommendations, *Travel Medicine and Infectious Disease* (2010), doi:10.1016/j.tmaid.2010.09.007
- Kincses, Gy. 2010: A határon átnyúló egészségügyi ellátás perspektívái. *Turizmus Bulletin*. 14. 4. pp. 69–72.
- Lau, H. – Sin, L. – Chan, K. 2005: Chinese Cross-Border Shopping: An Empirical Study. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 29. 1. 110–133.
- Leal, A. – López-Laborda, J. – Rodrigo, F. 2009: Prices, taxes and automotive fuel cross-border shopping. *Energy Economics*. 31. pp. 225–234.
- Magyar Turizmus Zrt. 2008: A magyar lakosság kulturális turizmussal kapcsolatos ismeretei, attitűdjei és utazási szokásai. *Turizmus Bulletin*. 12. 3. pp. 2–19.
- Michalkó, G – Timothy, D. 2001: Cross-Border Shopping in Hungary: Causes and Effects. *Visions in Leisure and Business*, 20. 1. pp. 4–22.
- Michalkó, G. – Colombino, A. – Minca, C. 2005: Il turismo da shopping frontaliero: Un confronto tra Lenti (Ungheria) e Trieste (Italia). *Turistica*. 14. 2. pp. 81–100.
- Michalkó, G. – Váradi, Zs. 2004: Croatian shopping tourism in Hungary: The case study of Barcs. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*. 52. 4. pp. 351–359.
- Montanari, A. (ed.) 2002: Human mobility in a borderless world? *Societa Geografica Italiana*. (10.) Roma.
- patterns and motivations. *Journal of Retailing and Consumer Services* 11. pp. 149–159.
- Rázt, T. – Patterman, L 2004: A karácsony mint turisztikai attrakció. *Turizmus Bulletin* 8. 3. pp. 18–25.
- Rázt, T. 2006a: A húsvét szerepe a magyar lakosság utazási magatartásának befolyásolásában. *Turizmus Bulletin*. 10. 1. pp. 30–38.
- Rázt, T. 2006b: Mindenszentek és halottak napja szerepe a magyar lakosság utazási magatartásának befolyásolásában. *Turizmus Bulletin* 10(3):27-35.
- Rázt, T. 2006c: A karácsony szerepe a magyar lakosság utazási magatartásának befolyásolásában. *Turizmus Bulletin* 10(4):3-12.
- Seaton, A. – Palmer, C. 1997: Understanding VFR tourism behaviour: the first five years of the United Kingdom tourism survey. *Tourism Management*. 18. 6. pp. 345–355.
- Sulyok, J. 2010: A magyar lakosság fesztivállátogatási szokásai. *Turizmus Bulletin*. 14. 3. pp. 2–11.
- Thrane, C. – Farstad, E. 2011: Domestic tourism expenditures: The non-linear effects of length of stay and travel party size. *Tourism Management* 32. pp. 46–52.
- Timothy, D. 2005: Shopping tourism, retailing and leisure. *Aspects of tourism* 23. Channel View Publications, Clevedon. 222 p.

- Timothy, D. J. – Butler, R. 1995: Cross-border shopping: a North American perspective. *Annals of Tourism Research* 22. pp. 16-34.
- Turner, L. – Reisinger, Y. 2001: Shopping satisfaction for domestic tourists. *Journal of Retailing and Consumer Services* 8. pp. 15–27.
- Wang, D. 2004: Hong Kongers' cross-border consumption and shopping in Shenzhen:
- Williams, A. – Hall, M. (eds.) 2002: *Tourism and migration: new relationship between production and consumption*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.